

Оксана МЕЛЬНИК,
м. Дрогобич
Іван ЗИМОМРЯ,
м. Дрогобич – Ужгород

ТВОРЧИСТЬ МИКОЛИ МАРКЕВИЧА: РЕЦЕПТИВНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

У статті здійснено спробу висвітлення літературних взаємозв'язків творчості М. Маркевича з художніми здобутками представників національних літературних систем споріднених і неспоріднених народів у культурно-історичному контексті епохи романтизму, проаналізовано національну специфіку фольклорного романтизму.

Ключові слова: романтизм, творчість Миколи Маркевича, рецепція, інтерпретація, мотив, образ, автор.

Melnyk O., Zymomyra I. Mykola Markevych's Creativity: Receptive and Typological Dimensions. The article presents an attempt to analyze the system of literary relationships of M. Markevych's creativity with the artistic achievements of national literary systems of related and unrelated peoples in the cultural and historical context of the Romantic era. It analyzes the national identity of Folk Romanticism.

Key words: Romanticism, Mykola Markevych's creativity, reception, interpretation, motive, image, author.

Мельник О., Зимомя І. Творчество Николая Маркевича: рецептивные и типологические измерения. В статье предпринята попытка рассмотреть литературные взаимосвязи творчества Н. Маркевича с художественными достижениями представителей национальных литературных систем родственных и неродственных народов в культурно-историческом контексте эпохи романтизма, проанализировано национальную специфику фольклорного романтизма.

Ключевые слова: романтизм, творчество Николая Маркевича, рецепция, интерпретация, мотив, образ, автор.

Постановка проблеми. Питання взаємозв'язку українського письменства з національними літературними системами споріднених і неспоріднених народів належить до пріоритетних в українському літературознавстві. Специфіка міжкультурних взаємодій, власне, як складного й багатогранного явища, зримо проступає крізь призму порівняльно-типологічного зіставлення [1, 9; 2, 8; 4, 22; 5, 58; 8, 17]. Воно відзнача-

© Мельник О., Зимомя І. Творчість Миколи Маркевича: рецептивні та типологічні виміри

ється широтою діапазону, охоплюючи всі рівні й типи міжлітературних взаємин: від художніх моделей, що мали місце у різних епохах і регіонах, до окремих творів та їхніх складових. При цьому увиразнюються й особливості та традиції національних літератур. Відтак зіставлення дає можливість простежити визначальні вектори взаємовпливу мистецького досвіду з проєкцією на осмислення рецепції кращих літературних здобутків на рівні жанру, тематики й проблематики, естетичних концепцій, стилів. Становлення національної літератури – одна з визначальних складових розвитку кожного народу. Істотне значення для оцінки цього процесу має конкретизоване осмислення творчих здобутків його знакових представників у межах певної епохи. У добу романтизму вагомий вклад у збагачення діалогу українського письменства з інонаціональними літературами належить М. Маркевичу (1804 – 1860).

Аналіз досліджень. Літературознавчі концепції дослідників творчих досягнень М. Маркевича вирізняються різноаспектністю дослідницького пошуку. Однак, розвідки таких учених, як І. Айзеншток, В. Белінський, О. Грушевський, В. Данилов, А. Жемчужников, Є. Косачевська, С. Крижанівський, С. Кур'янов, М. Марковський, В. Маслов, О. Сенковський, В. Ульяновський, І. Франко, В. Якушкін, О. Ясь, розкривають передусім теоретичні засади стану еволюції літературного процесу за доби романтизму. Загалом зацікавлення творчістю М. Маркевича не містить ознак системного характеру. Йдеться переважно про висвітлення деталей біографічного плану та елементів змістово-тематичного аналізу його поетичного та наукового доробку. Водночас вивчення міжлітературних взаємин на матеріалі творчості М. Маркевича відкриває в українському літературознавстві нові перспективи для розгортання діалогу культур.

Мета статті полягає у висвітленні літературних взаємозв'язків творчості М. Маркевича з художніми здобутками представників національних літературних систем споріднених і неспоріднених народів у культурно-історичному контексті епохи романтизму, а також розкритті національної специфіки фольклорного романтизму.

Виклад основного матеріалу. Літературна та історично-наукова спадщина М. Маркевича посідає чільне місце у розвитку українського й російського письменства доби романтизму. Вона помітно вплинула на утвердження та популяризацію вагомих ідейно-естетичних явищ у культурному просторі слов'янських народів. Його естетичні засади безпосередньо пов'язані з літературним процесом 20-40-х рр. XIX ст. в Україні.

Звернення до історії та її міфологізація сприяли тому, що основи національної культури, її джерела трактувалися М. Маркевичем у ро-

мантичному ключі. З іншого боку, митець інтерпретував історичні події по-художньому довільно. Він поетично змальовував їх у відповідності зі своїми естетичними принципами, надаючи їм форму переказів, легенд. Саме завдяки романтизму як культурному явищу М. Маркевич отримав змогу переказати своєму реципієнтові важливість пізнання історії українського народу з його багатотисячлітніми традиціями.

Чинник «двоїстості» автора як носія українського ментального коду з урахуванням впливу об'єктивних обставин і можливостей самореалізації М. Маркевича, який творив російською мовою, проступає, зокрема, у літературно-документальних нарисах «Історія Малоросії» (1831). Тут втілена своєрідність сприйняття М. Маркевичем набутиків європейського романтизму, що мала свій відбиток на зображенні образу Івана Мазепи. П'ятитомник літературно-документальних нарисів «Історія Малоросії» доцільно розглядати як самобутню предтечу історичних студій представників романтичного народництва в українській історіографії XIX ст. [3, 122] Примітно, що автор намагався узгодити свій «малоросійський» патріотизм із загальноросійською лояльністю. Тому у цій праці відображено два полярні конфлікти у світогляді та світобаченні М. Маркевича. Провідним із них є змагання між застарілими канонами пізньопросвітницького раціоналізму і класицизму, з одного боку, та новітніми романтичними впливами – з іншого. Для цілісного висвітлення дуалізму поглядів М. Маркевича доцільно зробити наголос на характеристиці еволюції образу І. Мазепи у творах українських та європейських романтиків.

У творах М. Маркевича, а також Дж. Байрона, В. Гюго, К. Рилєєва, О. Пушкіна, Б. Лепкого, Г. Кониського проступають аргументи, що засвідчують неоднозначність авторського ставлення до презентації образу та постаті І. Мазепи. Названі митці поєднали історичний факт і вигадку. Їхні різножанрові твори тематично й типологічно близькі й зримо авторизовані. У цьому зв'язку слід наголосити: традиція творення образу гетьмана Івана Мазепи у європейській літературі XIX ст. розвивалася у двох напрямках. Перший – романтичний. Його започаткував Дж. Байрон, який опоетизував любовну пригоду юного пажа при дворі Яна Казимира, описану сучасником Мазепи – Яном Хризостомом Пасеком. Мотив руху дикого, необ'їждженого коня тією чи іншою мірою використовували усі згадані письменники, які писали про Мазепу. У творах Дж. Байрона, В. Гюго цей рух коня є основою сюжету й характеристикою героя. У західноєвропейській літературі утвердився й набув поширення саме романтичний образ покараного вигнанця, який, подолавши на своєму шляху перешкоди, отримав булаву як символ влади.

У свою чергу, у текстах К. Рилєєва, О. Пушкіна, Б. Лепкого основою слугує мотив любовної пригоди, яка знаходить виявлення у фантастичних сюжетах. Натомість М. Маркевич звернувся до знакових подій в українській історії, прагнучи осмислити їх з позицій ідеології декабристів. Тут маємо на увазі другий напрямок – ідеологічний. Він з'являється у М. Маркевича та О. Пушкіна. Вони вводять нові сюжетні лінії: Мазепа – Петро, Мазепа – Мотря. Звідси – поява образу зрадника російського царя, що відповідало тогочасній імперській політиці. На творення такого образу вплинули суспільно-політичні реалії та джерела інформації, які лягли в основу етапу підготовки до написання творів. Відтак створена ними характеристика образу І. Мазепи є прикладом авторського міфотворення.

У 20-40-х рр. XIX ст. М. Маркевич та Л. Боровиковський здійснювали активну літературну і культурно-громадську діяльність у Петербурзі, популяризуючи теми української історії і духовного життя українського народу. Саме завдяки особистим контактам цих та інших українських літераторів з чільними представниками інтелігенції Росії (А. Бестужев, С. Волконський, М. Глібов, М. Глінка, В. Давидов, М. Мельгунов, С. Паліцин, І. Панаєв, А. Поджіо, Л. Пушкін, І. Пушчин, К. Рилєєв, С. Соболевський, А. Струговицьков) тема України органічно проникає у російське письменство [9, 22]. Проаналізувавши у типологічному зрізі поетичні твори М. Маркевича, Л. Боровиковського, А. Метлинського, Т. Шевченка як визначних постатей ранньої генерації романтиків, яким належала ініціатива переходу до нових тенденцій у літературному процесі, можна дійти висновку: вони, не применшуючи ваги народної пісні, створили перші взірці української романтичної лірики, позбавленої бурлескних та трагедійних елементів. М. Маркевич та Л. Боровиковський розбудували народнопоетичну основу, посилюючи при цьому емоційно-драматичний елемент і роль художньої образності. Підґрунтям їхніх творів стали мотиви та образний лад народних пісень. Загалом вони справили помітний вплив на творчість українських романтиків, збагатили національну літературу зразками романтичної поезії, перекладами творів світової літератури, увиразнили перспективи розвитку української літературної системи як самобутнього мистецького явища.

Творчість М. Маркевича та Л. Боровиковського підготувала ґрунт для якісно нового етапу в історії українського романтизму. Наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. XIX ст. А. Метлинський, М. Костомаров, Т. Шевченко привнесли концептуально новаторські ідеї, зміст, проблематику, мотиви, образи. Домінантною рисою художніх пошуків цього покоління стає ідеалізація історичного минулого, що було властиве і для

творів М. Маркевича. Натомість у поезії Л. Боровиковського культура трактувалася як національно-політична категорія. Для А. Метлинського, як і для М. Маркевича, минуле України не має екзотичного наповнення. Воно не постає матеріалом для балад і легенд, до чого вдається Л. Боровиковський, а животворними літописами, пронизаними, за Й. Г. Гердером (1744 – 1803), «духом» епохи [9, 16]. Поети різко засуджують відступництво від інтересів рідного краю, утверджують вірність народним звичаям і традиціям. У їхніх творах спостерігається протиставлення панству простого люду як узагальненого образу охоронця національних святинь, осуд великодержавницького шовінізму, прихильне ставлення до царя та слов'янофільських мотивів. Увіразнюючи соціальний аспект, поети звертаються у своїй творчості до ліричної патетики, риторичних прийомів, зосібна до риторичних запитань, вигуків, окличних та наказових форм речень. Національного колориту віршам надають барвисті й оригінальні алітерації та асонанси, інтонаційно багата евфоніка. У поезіях «Платки на козачьих крестах», «Удавлик», «Солнце утопленников», М. Маркевича та «Розмова з покійними», «Козачі поминки», «Кладовище» А. Метлинського переважає епічна, розповідна форма, що наближає їх до римованої художньої прози, помітне й наслідування митцями традицій народної пісні (стилізація, ремінісценція, образна стихія, загальна стильова тональність, цитація, фразеологія). Ідейно-естетичною основою для творчих устремлінь М. Маркевича, як і більшості українських поетів-романтиків, стала народна поезія з її тематичним художнім арсеналом. Плідним були також звернення до історичної епіки, громадянської поезії, рефлексивної лірики, романтичних оповідань і повістей, переспівів і перекладів, фольклорно-етнографічних та літературознавчих розвідок. Домінуючого значення набули такі жанри, як пісня, балада, історична поема, «дума», ода, віршове послання, медитація, сонет.

Дослідження контактено-генетичних зв'язків М. Маркевича і Т. Шевченка дає підстави стверджувати: їхнє особисте знайомство відіграло позитивну роль у розширенні історичних зацікавлень Кобзаря. Так, «Історія Малоросії» М. Маркевича дала йому можливість уточнити коло історичних джерел при написанні творів «Тарасова ніч» (1838), «Іван Підкова» (1839), «Гайдамаки» (1839 – 1841). Безпосередні взаємовпливи, обмін художнім досвідом – усе це характеризує творчі взаємини М. Маркевича і Т. Шевченка у період перебування автора «Заповіту» (1845) в Україні. Водночас варто відзначити принципову відмінність політичних поглядів Т. Шевченка і М. Маркевича. Коли Т. Шевченко сприймав Україну як окрему суб'єкту величину в історичному процесі,

то М. Маркевич розглядав її на рівні невіддільної складової Росії.

Записуючи й досліджуючи народну поезію, українські поети-романтики звертали увагу передусім на пісні та казки, в яких віддзеркалено життя народу, його повір'я, звичаї, перекази. Проте характер естетичного засвоєння фольклору не мав одновимірного й однобічного трактування. Близькою романтичному типу творчості як художнього узагальнення дійсності у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і одухотворення істот, природи й природних явищ була передусім народна міфологія. Романтичне переосмислення народних повір'їв, легенд, переказів, пісень, поетизація обрядів і звичаїв, які тривали в українській літературі до кінця XIX ст., сприяли утвердженню нового типу і стилю творчості. Її носії, опираючись на засади народного світосприйняття й естетики, збагатили українське письменство новими темами, мотивами й сюжетами. Вони – у поєднанні з художньою фантазією – органічно пов'язані з життям, «місцевим колоритом», духом доби.

Широке визнання серед декабристів, з якими тісно спілкувався М. Маркевич отримала поезія Джорджа Байрона (1788 – 1824) – з огляду на протест проти реакції, співчуття знедоленим у боротьбі з кривдою. Українська байроніана – вагомий пласт міжлітературних контактів в українській культурі. Вона не має чітко окреслених часових обмежень. Текстологічний аналіз спростував твердження про те, що «Єврейські мелодії» (1829) М. Маркевича – це переклад однойменної збірки «Hebrew Melodies» (1815) Дж. Байрона. Перекладачем «Єврейських мелодій» Дж. Байрона можна назвати М. Лермонтова (1814 – 1841). Натомість вірші М. Маркевича істотно відрізняються змістом від англійських першотворів і є фольклоризованими переспівами. У деяких випадках відбувається дифузія жанру – від вірша до поеми. Приміром, обсяг елегії «Прощання з Ньюстедським аббатством» («On leaving Newstead abbey», 1803) Дж. Байрона збільшилась в інтерпретації М. Маркевича на 131 рядок. Названа поема українського автора, як і елегії з циклу «Єврейські мелодії», пронизана романтично-байронічними прийомами: а) описи довкілля (пейзажні замальовки, описи будівель), б) прийоми патетично-емоційного характеру (заклики, запитання, повтори, контраст та ліричні відступи). В усіх переспівах М. Маркевич посилює поетичність оповіді, створює атмосферу таємничості, загадковості. Для цього він використав улюблений прийом Дж. Байрона – швидку зміну дії та її загадковість. Портрет байронічного героя базується на контрасті білого та чорного кольорів. Особливо це проглядається у зображенні дівчини у п'ятій мелодії, де ключовими є аналогічні тони. На відміну від англійського автора, український романтик подав детальні портретні характеристики сво-

го типу. Він не обмежився тільки деякими зовнішніми ознаками («и черные власы/ и белизна и стань и светъ ее очей»[7, 68]). У Дж. Байрона контраст «темнь та світло» («dark and bright») більш виразний.

Художній доробок Дж. Байрона став своєрідним імпульсом для активізації творчих інтенцій цілої низки видатних митців (А. Міцкевич, О. Пушкін, Ш. Петефі, Г. Гайне, В. Гюго). Естетика та філософія байронізму зримо проявилася і в творчості М. Маркевича. Про його обізнаність з творчістю англійського поета свідчать, зокрема, його оригінальні поезії та переспіви.

Типологічні збіги у розвитку європейського та українського романтизму віддзеркалюють світові тенденції його становлення. У поетичних творах М. Маркевича, Дж. Байрона, Т. Мура, Ф. Шіллера та Г. Гайне утверджується самобутність національних духовних вартостей. Поети вдало використовували етнографічно-побутові деталі для опису картин з життя народу. Перенесення основної уваги на внутрішній світ «Я-особи», зацікавлення героїчним минулим рідного краю, співчуття знедоленим, містичні стилізації – це основні риси романтизму, що притаманні творам М. Маркевича. Окрім цих спільних рис з доробком європейських романтиків, наявні й відмінні штрихи. Художню світобудову М. Маркевича вирізняють відображені у текстах традиції, звичаї й реалії полікультурного середовища.

Тема героїчних національно-визвольних змагань наскрізна у поетичних збірках «Українські мелодії» М. Маркевича та «Ірландські мелодії» («Irish Melodies», 1807–1834) Т. Мура. Для надання оповіді поетичності митці вдалися до її уривчастості, створюючи схожий настрій самотності й песимізму. Характерною особливістю обох збірок є превалювання ліричного монологу, біографічної ремінісценції з історичного шляху предків. У М. Маркевича позитивним героєм стає козак, запорожець, який боровся з турецькими поневолювачами. Ідеалізованою постаттю тут є й бандурист. Він бере участь у національно-визвольній боротьбі, оспівує її. М. Маркевич протиставляє сумній сучасності героїчне минуле, коли козаки були вільними, а народ відчував свою гідність [3, 67]. Натомість герої Т. Мура несуть на собі відбиток трагічної жертвовності. Їм притаманне почуття приреченості. Воно у них більш відчутне, ніж почуття протесту.

Поетичні збірки «Українські мелодії» М. Маркевича та «Ірландські мелодії» Т. Мура – органічна складова українського та ірландського романтизму. Цьому сприяли їхня оригінальна метрика (маршова або пісенна), звучна проста і водночас майстерна рима, вдале поєднання ліричного пориву з епічною інтонацією. Вони постають втіленням змісто-

вого багатства пісенно-поетичної культури українського та ірландського народів. Завдяки плідній творчості М. Маркевича у тогочасному українському суспільстві популярності й визнання набули пісні, створені на основі народного мелосу. Це характерно і для європейського романтизму загалом.

М. Маркевича захоплювала манера письма Ф. Шіллера. Він мав задум видати добірку перекладів Ф. Шіллера російською мовою. М. Маркевич переклав п'єсу «Розбійники» («Die Räuber», 1781) і цілу низку віршів німецького митця. На жаль, ці інтерпретації не збереглися. Творчість Ф. Шіллера слугувала М. Маркевичу імпульсом до написання значної кількості віршів і балад. Як і його попередник, він розширив жанрові межі балади, включивши в коло баладних сюжетів перекази з національної міфології. Такі поезії, як «Гетьманство», «Степ», «Україна» зі збірки «Українські мелодії» М. Маркевича та «Боги Греції» («Die Götter Griechenlands», 1788), «Пісня про дзвін» («Das Lied von der Glocke», 1782), «Мудреці» («Die Weisen», 1795), «Прогулянка» («Wanderung», 1795) Ф. Шіллера, – це монументальні культурно-історичні картини, поетичне втілення цілих епох в історії рідної країни. Вірші М. Маркевича та балади Ф. Шіллера сприймаються реципієнтами як відгомін тих давніх часів, коли різного роду повір'я й перекази, живучи поряд з реальним світом, зливалися у химерні фольклорні образи. У цьому зв'язку типологічна близькість простежується, зокрема, у вірші «Змій» (1831) М. Маркевича та баладі «Івікові журавлі» («Die Kraniche des Ibycus», 1797) Ф. Шіллера. Поети утверджують думку про невідворотність відплати за вчинене лихо. Якщо серед людей нема свідків учиненого, то сама природа карає, а злочинець неодмінно видає себе.

Провідним жанром у доробку Ф. Шіллера була історична драма. Провівши паралелі з героєм Карлом Мором драми «Розбійники» Ф. Шіллера, з якою прийшло визнання німецького автора в Росії, можна відзначити появу її своєрідної інтерпретації у творі «Гаркуша – український розбійник» (1859) М. Маркевича. Постаті Гаркуші та Карла Мора – це образи месників, захисників знедолених. Волелюбний пафос драм Ф. Шіллера був особливо зрозумілий українському поетові.

Жанрова модель романтичної пісні, зорієнтованої на народнопісенну традицію, набула яскравого розвитку як у німецькій, так і в українській літературах епохи романтизму. Тема любові особливою мірою цікавила Г. Гайне (1797 – 1856) та М. Маркевича. У творах «Книга пісень» («Buch der Lieder», 1827) та «Сврейські мелодії. Елегії» невід'ємною складовою «романтичного кохання» постають страждання та смерть. Домінуючим у поезії обох авторів є й мотив утрати, що надає відтінку суму їхнім лю-

бовно-романтичним баладам. Однак, на відміну від німецького поета-романтика, М. Маркевич нерідко наповнює балади соціально-політичним забарвленням: кохані гинуть на війнах; дівчата помирають, не дочекавшись наречених із заробітків у чужих краях, бандурист гине, йдучи на прощу. Істотну роль у композиційній будові любовно-романтичних балад Г. Гайне та М. Маркевича відіграють здебільшого персоніфіковані пейзажні замальовки. Вірші німецького та українського поетів збагачені гротескними образами. Персонажі любовно-романтичних балад зображуються подібними художніми засобами та прийомами, джерела яких – у фольклорі. У баладах «Русалки» (1831) М. Маркевича та «Лорелей» («Die Loreley», 1824) Г. Гайне поряд із людьми діють надприродні сили. Ці фантастично-романтичні балади – поетичні історії, де фігурують демони, «зелені жінки»-русалки, чарівниці, привиди. Їхня поява нерідко вмотивована тим, що вони карають людей, які вели негідне життя. Проте у багатьох баладах фантастичні істоти втручаються у людський світ без пояснень, вносячи цим драматичну напруженість у сюжет. Яскравими лейтмотивами фантастично-романтичних балад німецького поета стали передбачення майбутнього. Балади М. Маркевича, на відміну від тематично подібних творів з-під пера Г. Гайне, більш зловісні. Разом з тим, більшість із них базується на розмаїтих міфологемах перетворень та марновіств. У «Книзі пісень» помітні творчі пошуки Г. Гайне у різноманітних поетичних жанрах (вірші у стилі народної пісні, народний романс). М. Маркевич менш схильний до експериментів у царині жанрової форми. Порівняльний аналіз романтичних пісень обох поетів виявив домінування у них подібних любовних та філософсько-медитативних мотивів. При цьому пісень про щасливе кохання та сатирично-гумористичних любовних пісень більше у Г. Гайне, ніж М. Маркевича. Втім, на протипагу німецьким пейзажно-романтичним пісням, які здебільшого побудовані на основі романтичного концепту природи, українські зразки цієї пісенної лірики базуються на фольклорній концепції взаємодії людини з природою.

Висновки. Питання усвідомлення національної ідентичності набуло за сучасних умов злободенного звучання. У цьому плані російськомовна творчість М. Маркевича підтверджує той факт, що формування самобутніх ознак народу не заперечує впливу іншої культури. Адже у першій половині XIX ст. українсько-російський культурний діалог відіграв суттєву роль у літературному розвитку споріднених народів. Змістове наповнення цього дискурсу не обмежувалося формальним стильовим запозиченням. Воно характеризується синхронним поширенням смислотворчої культурно-комунікативної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Астаф'єв О. Г. Поетичні системи українського зарубіжжя / Олександр Григорович Астаф'єв. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2005. – 64 с.
2. Грицик Л. Українська компаративістика: концептуальні проєкції / Людмила Грицик. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 298 с.
3. Грушевській А. Н. Маркевичъ (Изъ прошлого украинской литературы и историографии) / Алексей Грушевській // Журнал Министерства народного просвещения. – 1911. – № 1, отд. 11. – С. 59–141.
4. Зимомря М. Опанування літературного досвіду. Пересмність традиції в засвоєнні поезії Тараса Шевченка / Микола Зимомря, Ольга Білоус. – Дрогобич : Коло, 2003. – 280 с.
5. Лімборський І. Світова література і глобалізація / Ігор Лімборський. – Черкаси : Брама-Україна, 2011. – 192 с.
6. Маркевич Н.А. Стихотворения. Элегии. Еврейские мелодии / Николай Андреевич Маркевич. – М., 1829. – 71 с.
7. Маркевич Н. А. Украинские мелодии / Николай Андреевич Маркевич. – М. : Тип. Августа Семена, 1831. – 155 с.
8. Радишевський Р. Українсько-польське пограниччя : сарматизм, бароко, діалог культур. Збірник статей / Ростислав Радишевський. – К. : МП Леся, 2009. – 300 с.
9. Українські поети-романтики 20-40-х років ХІХ ст. : збірник / [упоряд., підг. текстів, біогр. довідки і примітки Б.А. Деркача, С.А. Крижанівського]. – К. : Дніпро, 1968. – 635 с.
10. Яценко М.Т. Гердеризм і українська літературно-теоретична думка доби романтизму / Михайло Трохимович Яценко // Українська література в системі літератури Європи і Америки (ХІХ – ХХ ст.). – К. : Заповіт, 1997. – С. 9–27.

Статтю подано до редакції 13.10.2013 р.